10. ՇԱՀՄԱՍՈՒՐ ԳՑՈՒԴ.

267. *Գյուղից մոտ երեք կիլոմետր հյուսիս, անտառի մեջ, «Կտողնսւթալա» կոչված վայրում ընկած մեծ ու անտաշ ժայռաբեկորի վրա փորված է խաչ, տակին 6 տող.*

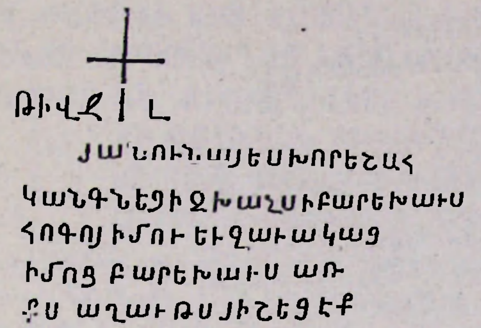

ԹԻՎ. :ՋԼ: (1481).| ՑԱ.ՆՈՒՆ ՄՅ. ԵՍ ԽՈ-ՐԵՇԱՀ| ԿԱՆԳՆԵՑԻ ԶԽԱՉՍ Ի ԲԱՐԵԽԱԻՍ ՀՈԳՈՑ ԻՄՈՒ ԵՒ ԶԱԻԱԿԱՑ| ԻՄՈՑ ԲԱՐԵ-ԽԱԻՍ ԱՌ| ՔՍ. ԱՂԱԻԹՍ ՑԻՇԵՑԷՔ:

11. ԱՌԱՋԱՁՈՐ

Գյուղի անվան Առաջաձոր ձևը ավելի հին է։

Գյուղամիջում կան երկու խումբ հուշարձաններ, որոնք արձանագրություններ ունեն.

Ա. Անապատ. գտնվում է գյուղի հարավային եզրին, պատանման քերծի տակ, բաղկացած է իրար մոտ գտնվող երկու այրերից, որոնց առաջ պատ շարելով ստացվել են կիսաժայռափոր երկու մատուռներ։ Այժմ այրերի առջևի պատերը քանդված են և մատուռները բնական, ոչ խոր այրերի տեսք ունեն, իսկ դրանց պատերին եղած արձանագրություններից բեկորներ են մնացել տեղում։

Անապատ կոչված այս մատուռների մոտ կա մի հսկայական ժայռաբեկոր, բնականից բավական ողորկ մակերեսներով, որի վրա գրված է այս միջավայրի հնագույն արձանագրությունը՝ 1249թ.։

Բ. ս. Աստվածածին, եկեղեցի, գտնվում է գյուղամիջում, շինված է 1668թ., երկու կամարների վրա թաղակապ սովորական շենք է։ Հնում այստեղ պահվում էին երկու ձեռագիր մատյաններ՝ ավետարան և աստվածաշունչ, որոնք ունեին կարևոր հիշատակարաններ։ Հատկապես աստվածաշնչի հիշատակարանը մատնացույց էր անում գյուղի հանդ ու դաշտի մի շարք անուններ և սահմաններ[1]։

268. *ԺԱՅՌԱԲԵԿՈՐ, մեծ, բնական, ընկած է գյուղի արևելքում՝ Անապատ կոչվող կիսաժայռափոր մատուռների առաջ, հարավ-արևելյան և արևելյան երեսներին, 22 տող.*

ՑՈՐԺԱՄ ՆԿԱՐԵՑԱՆ|
ՀԱՆՔԷ(?) ԹԻՎՆ՝ :ՈՂՐ: ԷՐ (1249). ՏԷՐ ԽՍՁԻՆՈՑ ՋԱԼԱԼ:|
ԳՐԵՑԱՆ, ՆԿԱՐԵՑԱՆ ԿԱՏԱՐԵՑԱՔ ԱՌԱՔ[ԵԱՔ]Ս(?)ՑԱՆՈՒՆ ՄԲ ԵՐՈՐԴ[ՈՒԹԵԱՆ]
[Կ]ՏՆԱԻՐԷՆՈՒԹԵԱՄԲՆ ՔԻ. Ի ԲԱՐԵԽԱԻՍ ՀՈԳՈՑ ԵՒ ՄԱՐՄՆՈ ԵՒ Ի ՊԱՐԾԱ.
[Ն]Ս . . . |. . . . |. . . |
ՏՐ. ԵՂԻԱ ՇԻՆԵՑ ԶՄԲ. ԱՆԱՊԱՏՍ ԵՒ Ի ՍՄԱ ԱՅԼ ՕԾԷ. Ի ՍՄԱՑ ԹՇՆ|
ԱՄԻՆ ԿՈՐԾԱՆԱԾ Է, ՈՐ Ա[ՅԼ]Ք ԲԱՐԵԿԱՄ ԵՆ ՍՄԱՑ, ՍԱ ԲԱՐԵԽԱԻՍ Է ՆՈՑ Ա.|.

[1] Ս. Ջալալեանց, *Ճանապարհորդութիւն, մասն Բ, էջ 241։* Մ. Բարխուդարեանց, *Արցախ, էջ 186։*

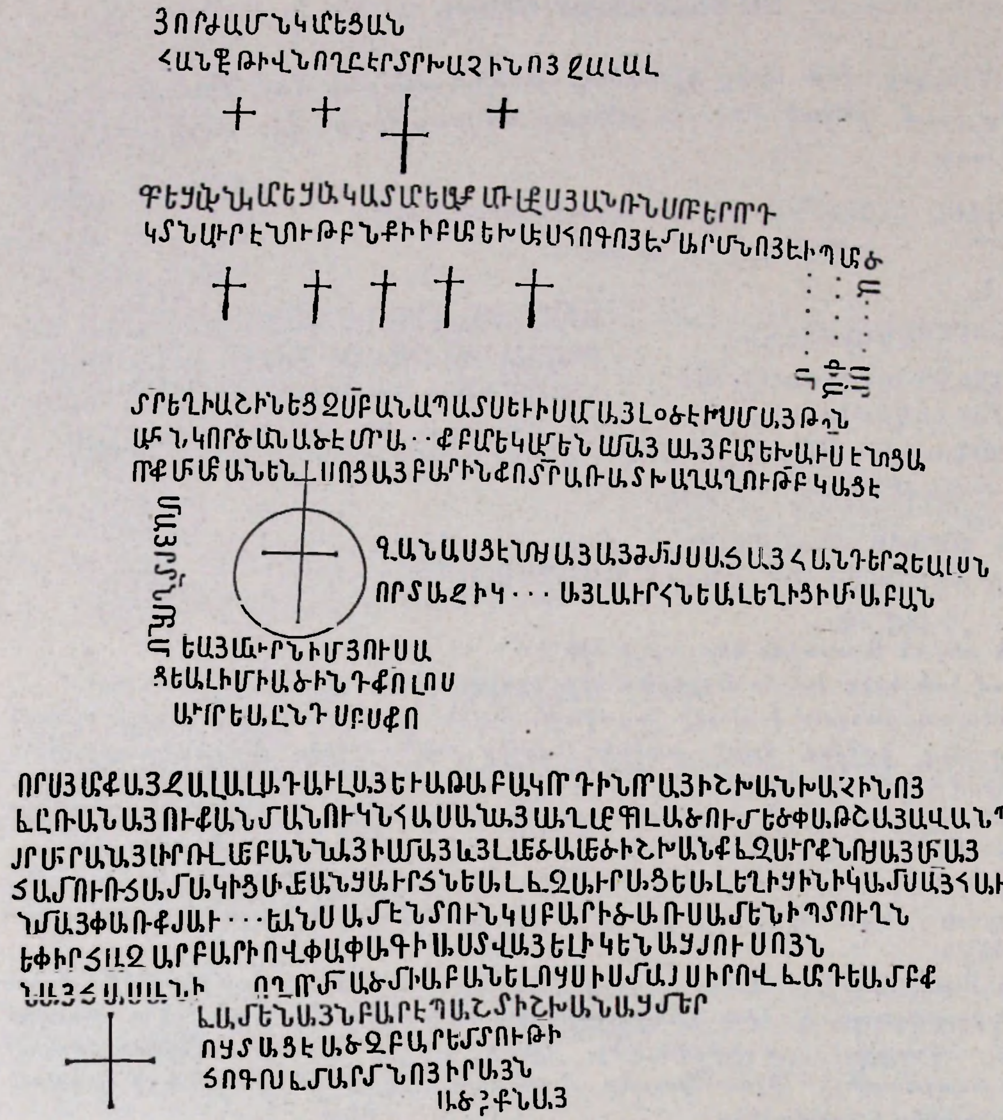

ՈՐՔ ՄԻԱԲԱՆԵՆ ՍՈՑԱՑ ԲԱՐԻՆ ՔՈ ՏՐ. ԱՌԱՏ ԽԱՂԱՂՈՒԹԲ. ԿԱՑԷ.|
ՋԱՆԱՍՑԷ ՆՈՑԱՑ ԱՑԺՄՈՑՍ ԱՀԱՑ ՀԱՆԴԵՐՁԵԱԼՍՆ.|
ՈՐ ՏԱՃԻԿՍ ԱՑԼ ԱԻՐՀՆԵԱԼ ԵՂԻՑԻ ՄԻԱԲԱՆ:

ՄԱՑՐ ՏՆ. ՈՂՈՐՄԵԱՑ ՄԱԻՐՆ ԻՄ ՑՈՒՍԱ-|
ՑԵԱԼ Ի ՄԻԱԾԻՆԴ ՔՈ ԼՈ[Ւ]Ս-|
ԱԻՈՐԵԱ ԸՆԴ Ս[ՈՒՐ]ԲՍ ՔՈ:|

ԱՐԵՎԵԼՑԱՆ ԵՐԵՍԻՆ

ՈՐՍ ՑԱՐՔԱՑ ՋԱԼԱԼԱ ԴԱՒԼԱՑ ԵՒ ԱԹԱԲԱԿ ՈՐԴԻ ՆՈՐԱՑ ԻՇԽԱՆ ԽԱՉԻՆՈՑ|
ԵՒ ԸՌԱՆԱՑ, ՈՒՔԱՆ ՄԱՆՈՒԿՆ ՀԱՍԱՆԱ, ՑՍԱՂԱՐ ԳՈԼԱԾ ՈՒ ՄԵԾ
ՓԱԹՇԱՑ, ԱՎԱՆ ՊԱՐՈՆ ՀԱ-|
ՑՐ ՄԻՐԱՆԱՑ. ՍԻՐՈՎ ՄԵԱԲԱՆ(Ն)ԱՑ Ի ՍՄԱՑ ԱՑԼ ՄԵԾԱՄԵԾ
ԻՇԽԱՆՔ ԵՒ ՁԱԻՐՔ ՆՈՑԱՑ ՄԻԱՑ-|

ՀԱՄՈՒՌ, ՀԱՄԱԿԻՑ ՄԻՄԵԱՆՑ, ԱՒՐՀՆԵԱԼ ԵՒ ՋԱՒՐԱՑԵԱԼ ԵԴԻՑԻՆ Ի ԿԱՄՍ
ԱՑ. ՀԱՒՐ ԵՒ|
ՆՄԱՅ ՓԱՌՔ ՅԱՒԻՏԵԱՆՍ ԱՄԷՆ:
ՏՈՒՆԿՍ ԲԱՐԻ ԾԱՌՍ ԱՄԵՆԻ,
ՊՏՈՒՂՆ|ԵՓԻՐ ՀԱԶԱՐ ԲԱՐԻ,
ՈՎ ՓԱՓԱԳԻ ԱՍՏ ՎԱՅԵԼԻ,
ԿԵՆԱՑ ՅՈՒՍՈՅՆ| ՆԱՅ ՀԱՍԱՆԻ:
ՈՂՈՐՄԻ ԱԾ. ՄԻԱԲԱՆԵԼՈՑՍ Ի ՍՄԱՅ, ՍԻՐՈՎ ԵՒ ԱՐԴԵԱՄԲՔ,|
ԵՒ ԱՄԵՆԱՑՆ ԲԱՐԷՊԱՇՏ ԻՇԽԱՆԱՑ ՄԵՐ-|
ՈՑ ՏԱՑԷ ԱԾ. ԶԲԱՐԵՄՏՈՒԹԻ.|
ՀՈԳՒՈՑ ԵՒ ՄԱՐՄՆՈՑ ԻՐԱՑՆ: . . .

Ծանոթ. *Ժայռաբեկորի երեսները գրելու համար չեն հարթվել, գրչության արվեստը և լեզուն նույնպես ցածր որակի են։ Այդ պատճառով էլ վերծանողների մոտ շատ տարբերություններ և անկապ նախադասություններ են ստացվել։ Մեզ մոտ առավել կասկածելի է երկրորդ մասի երկրորդ տողի ՍԱՂԱՐԳՈԼԱԾ տառախումբը, որը երկու մասի ենք բաժանում՝* Սաղար *և* գոլած։ *Առաջին մասը, եթե վերջին* ր-*ի հորիզոնական ստեղը բնական համարենք, համեմատելի է պահլավերեն Սալար*-զորապետ, առաջնորդ *իմաստին, որն այս բնագրի բովանդակությանը հարմարվում է։ Երկրորդ մասը՝* գոլած, *որը վատ է պահպանված և կարելի է նաև* պլած *վերծանել՝ անհասկանալի է։*

Հրատ. Բարխուդարեանց, 189—189։ Խ[աչիկ], Վ[արդապետ], «Արարատ», 1896, էջ 234։

269. ԿԻՍԱԺԱՅՌԱՓՈՐ ԵԿԵՂԵՑՈՒ *մուտքի մոտ, մի քարի վրա, 4 տող.*

ԽՈՐԱՆՔՎԷՐԻՆԷՈՐԴՐԱԽՏԻՆՄ
ԱՆԵՆԵՐԿՆԱՒՈՐԻՀՈԳՈՑՆՍՐԲԵՆՋԱՐ
ԱՈՐԻՔՐԻՍՏՈՆԷԻՑՓԱՌՍՆԻՐԱԻՍԱՑՍ
ԱԾԱՒՈՐ

ԽՈՐԱՆՔ ՎԷՐԻՆ Է, ՈՐ ԴՐԱԽՏԻ ՆՄ|ԱՆԵՆ, ԵՐԿՆԱՒՈՐԻ ՀՈԳՒՈՑՆ ՍՐԲ. ԵՆ ՋԱ-ԻՐ|ՍԻՈՐ Ի ՔՐԻՍՏՈՆԷԻՑ ՓԱՌՍՆ ԻՐԱԻՍԱ-ՑՍ ԱՍՏՈՒԱԾԱՒՈՐ: ի փրկութիւն Կարապետս և ի լուսաւորութիւն հոգոյ նորա շինեցաւ խորանս յիշատակ սմայ:

Ծանոթ. *Առաջին մասը հին է, գրչությամբ նման նախորդ մեծ արձանագրությանը. երկրորդ մասը, որն այժմ տեղում չկա, նոր է և միայն ավելացված խորանի շինությանն է վերաբերում։*

Հրատ. Բարխուդարեանց, 188։

270. ԿԻՍԱԺԱՅՌԱՓՈՐ ԵԿԵՂԵՑՈՒ *ավանդատան ճակատին 2 տող.*

ՍՈՒՐԲՈՎԱՆՆ
ԷՍՄԿՐՏԻՉ
†

ՍՈՒՐԲ ՈՎԱՆՆ|ԷՍ ՄԿՐՏԻՉ

Ծանոթ. *Այդ մասը շենքի ավերված է այժմ և արձանագրված քարը ընկած է եկեղեցու մուտքի մոտ։*

Հրատ. Բարխուդարեանց, 188։

271. Ս. ԱՍՏՎԱԾԱԾԻՆ ԵԿԵՂԵՑՈՒ *հարավային պատին.*

Թվին :ՌՃԺ և Է: (1668). հայրապետութիւն Պետրոս կաթողիկոսին, գյուղիս տանուտէրութիւն Նաղուբ պէկին, աղսախկալութիւն Պհարին, ես անարժան Գաւիթ էրեցս շինեցի զեկեղեցիս ի յիշատակ հոգոց մերոց, ով կարդաք, ողորմի ասէք մեղաւորիս:

Հրատ. Բարխուդարեանց, 186։ Ջալալեանց, I, 241։

272. ԽԱՉՔԱՐԻ վրա, որը դրված է եղել ս. Աստվածածնի մուտքի մոտ.

Ի թուին :ՉԲ: (1253) Ես Վաչէ, որդի Աքուասլայ կանգնեցի զխաչս պարոն Թուրքին. որք կարդայք յիշեցէք ի Քս.:

Ծանոթ. *Խաչքարն այժմ չկա. Թուրք անունը կասկածելի է (խմբ.)։*

Հրատ. Ջալալեանց, II, 241։

12. ԿԻՉԱՆ ԳՅՈՒՂ

Գյուղից 5—6 կիլոմետր դեպի արևմուտք, բարձր լեռնագագաթի վրա գտնվում է «Կիչանի անապատը»։ Հուշարձանը բաղկացած է երկու խմբից. Ա. մի զույգ մատուռներ, դրանց դիմացը գավիթ և Բ. մի քիչ հեռուն եկեղեցի՝ շինված XVIII *դարում։ Այս բոլորի շուրջը փռված է գերեզմանատունը՝* XVIII—XIX *դարերի տապանաքարերով։*

273. ԽԱՉՔԱՐ, մեծ, ագուցված է հարավային մատուռի արևմտյան պատին (երեսով գավթի մեջ), ստորին մասում մնացել է 6 տող.

ԹՒՎՌՈԽ ԷՍՄԱ
ՐԸՍՏԵՓ ԱՆՈՍԿ
ԱՆԳՆԵՑԻ ԽԱՉՍԲ
ԱՐԵՃԽԱՒՍՀՈԳՈՅԻՄՈ
ԾՆՈՂԱՑԻՄՈՑՈՅՔԿԱ
ՐԴԱՅՔՁԻՍՅԱՂԱԻԹՍ

ԹՒՎ. :ՌԽ: (1191) ԵՍ ՀԱՅ[Ր] ԸՍՏԵՓԱՆՈՍ Կ[Ա]ՆԳՆԵՑԻ ԽԱՉՍ Բ[Ա]ՐԵՃԽԱՒՍ ՀՈԳՒՈՅ ԻՄՈ,[Ծ]ՆՈՂԱՑ ԻՄՈՑ. ՈՅՔ ԿԱ[Ր]ԴԱՅՔ ՁԻՍ ՅԱՂԱԻԹՍ [ՅԻՇԵՑԷՔ]:

Ծանոթ. *Վերջից կտրված է։ ԲԱՐԵՃԽԱՒՍ համարում ենք բարբառային (խմբ.)։*

274. ԵԿԵՂԵՑՈՒ հարավային մուտքի կիսակամար բարավորի վրա, արտաքուստ.

ԹՎՆՌ
ՅԻՇԱՏԱԿԷՍԲ
ԵԿԵՂԵՑԻՍՄԻՆԱՍ
ԻՈՐԴԻՊԱՊԱՍԻՆ ԱՂ
ՕԹԻՔՅԻՇԵՑԷՔ ԵԻ
ԱՃՐԸՋՁԵՋՅԻՇԷԱՄԷՆ

ԹՒՎՆ :ՌՄԸ: (1759), ՅԻՇԱՏԱԿ Է ՍԲ. ԵԿԵՂԵՑԻՍ ՄԻՆԱՍ[Ի] ՈՐԴԻ ՊԱՊԱՍԻՆ, ԱՂ[Օ]ԹԻՒՔ ՅԻՇԵՑԷՔ ԵՒ ԱՃ. ԸՋՁԵՋ ՅԻՇԷ. ԱՄԷՆ:

275. ՏԱՊԱՆԱՔԱՐ, մեծ, տափակ, երեսին գավազան և 2 տող.

ԱՅՍԷՏԱՊԱՆՏՐԳՐԻԳՈՐԻՆ:ՈՐԷՐՄԻԱԲԱՆԽՕԹ
ԱՎԱՆՔԻՆՍԱՅՈՐԴԻԷՐՍԻՄԷՕՆԻՆ:ՌՃԲ ՃԱԿԹՆ

ԱՅՍ Է ՏԱՊԱՆ ՏՐ. ԳՐԻԳՈՐԻՆ, ՈՐ ԷՐ ՄԻԱԲԱՆ ԽՕԹ[Ա]ՎԱՆՔԻՆ, ՍԱՅ ՈՐԴԻԷՐ ՍԻՄԷՕՆԻՆ :ՌՃԱ ՄԷԿ ԹՎԻՆ. (1752):

13. ԴԱՋԱՆՋԻ ԳՅՈՒՂ

276. Ս. ԳԵՎՈՐԳ եկեղեցու մուտքի բարավորի վրա.

Սուրբ Գէորգայ [է] եկեղեցիս. թվ. :ՌՃԻ: (1671):

Հրատ. Բարխուդարեանց, 213։